

INHOUD

Voorwoord *door Christopher Clark* • 9

Opmerkingen bij de tekst • 13

Politiek en bohème • 15

Begin februari 1919

Revolutie • 23

Twee feesten in München • 78

Begin februari 1919

Revolutie • 82

München na de moord op Eisner • 84

22 februari 1919

Revolutie • 92

De gebeurtenissen op de universiteit van München • 102

8 april 1919

Revolutie • 105

De derde revolutie in Beieren • 107
9 april 1919

Revolutiedagboek • 115
17 april 1919 • 115
18 april 1919 • 123

Revolutie • 126

Revolutiedagboek • 132
19 april 1919 • 132

Revolutie • 137

Revolutiedagboek • 139
20 april 1919 • 139
21 april 1919 • 142
22 april 1919 • 143

Revolutie • 144

Revolutiedagboek • 151
30 april 1919 • 151

Revolutie • 157

Revolutiedagboek • 159
2 mei 1919 • 159
4 mei 1919 • 167
10 mei 1919 • 172

Revolutie • 179

Münchense tragikomedie • 187

17 januari 1920

De Duitse revolutie van 1918-1919 • 193
Een historisch essay door Wolfram Wette

Noten • 213

Chronologie • 235

Verantwoording • 247

Fotoverantwoording • 249

Personenregister • 251

VOORWOORD

De golf van politieke rellen en revoluties die Duitsland aan het eind van de Eerste Wereldoorlog overspoelde, is een van de belangrijkste gebeurtenissen uit de twintigste eeuw. Een samenleving die was getekend door oorlog en nederlaag schudde opnieuw op haar grondvesten. Het ontstaan van enerzijds een communistisch linkse beweging naar het voorbeeld van de Sovjet-Unie en anderzijds zwaarbewapende contrarevolutionaire en rechts-radicalen verenigingen zorgde voor een heftige politieke polarisering. De retorische escalatie ging weldra over in geweld. Vrijkorpstroepen en spartakisten leverden bittere gevechten.

Nergens was de verbreding van het traditionele politieke spectrum dramatischer zichtbaar dan in München. Op 7 november 1918 werd de Beierse koning als eerste Duitse vorst ten val gebracht. Het leger liep over naar de revolutionairen, de koning sloeg op de vlucht. Na de moord op minister-president Kurt Eisner (USPD) op 21 februari 1919 spitste de machtsstrijd tussen linkse en gematigde socialisten zich toe. De regering van de nieuwe minister-president Johannes Hoffmann (SPD) werd op 7 april ten val gebracht en vervangen door een radenrepubliek van pacifistische en anarchistische intellectuelen. Maar na amper een week grepen de communisten

onder leiding van Eugen Leviné de macht. Het kabinet-Hoffmann, intussen in ballingschap gegaan, verzocht de regering in Berlijn om hulp. Midden april trokken troepen van het rijksleger en vrijkorpseenheden op tegen de Beierse revolutionairen. Wat volgde was de gewelddadige onderdrukking van de radenrepubliek, waarbij naar schatting tweeduizend – ook vermeende – aanhangers werden vermoord, standrechtelijk geëxecuteerd of tot gevangenisstraffen veroordeeld.

Victor Klemperer leidt ons met empathie, fijnzinnigheid en een scherpe blik door die bewogen chaotische dagen in München. In dit boek zijn reportages die hij in die tijd schreef voor de krant *Leipziger Neueste Nachrichten*, waar slechts een deel van is gepubliceerd, samengebracht met passages over dezelfde tijd uit een later herinneringswerk, dat hij in 1942 moest afbreken. Dankzij zijn gepubliceerde dagboek aantekeningen uit de tijd van het Derde Rijk, gepubliceerd in 1995 door Aufbau Verlag, is Klemperer een van de meest gelezen ooggetuigen van de twintigste eeuw. Het scherpe oordeel, de blik voor pregnante details en de literaire kwaliteit van die epische tijdschroniek zijn ook terug te vinden in de aantekeningen van de jonge romanist in München, die zich zorgen maakt over zijn academische toekomst.

Ziehier hoe Klemperer het binnentrekken van de troepen beschrijft bij het neerslaan van de radenrepubliek in de Beierse hoofdstad, begin mei 1919:

[...] Vandaag tot laat in de middag, op het moment dat ik deze regels schrijf, woedt er letterlijk een bulderende veldslag. Een heel luchteskader kruist boven München, gericht vurend, zelf beschoten, lichtkogels afwerpend; nu eens veraf, dan weer vlakbij, maar

onafgebroken dreunen er mortieren en granaten zo dat de ervan huizen trillen, een stortregen uit machinegeweren volgt op de inslagen, infanterievuur knettert ertussendoor. En onderwijl marcheren, rijden en galopperen er steeds weer nieuwe troepen met mortieren, geschut, foeragewagens en veldkeukens door de Ludwigstraße, soms met muziek, en bij de Siegistor stopt een EHBO-team, en in alle straten verdelen flinke patrouilles en afdelingen verschillende wapens onder elkaar, en op alle hoeken, waar dekking is en toch uitzicht, verdringt het publiek zich, soms met een toneelkijker in de hand.

Levendig gaat de aandacht van de vliegtuigen in de lucht naar de troepen beneden; de blik dwaalt over de vele wapens, mensen en voertuigen, en blijft bij de drommen toeschouwers rusten, die het geheel als een spektakel door toneelkijkers aanschouwen. Klemperer slaagt erin om de theatrale politieke gebeurtenissen, het aspect van de encenering, pakkend over te brengen. Hij ziet daarin zelfs een wezenlijk kenmerk van de revolutie in München. ‘Bij andere revoluties, in andere tijden en op andere plaatsen,’ schrijft hij begin februari 1919, ‘komen de leiders ervan van de straat, uit fabrieken, uit redactie- en advocatenkantoren. In München zijn ze vaak afkomstig uit de bohème.’ In die omstandigheden lijkt de politiek geen beroep, maar een podium waarop dromen (en nachtmerries) opgevoerd worden. ‘Ik ben een fantast, een dromer, een dichter!’ roept minister-president Kurt Eisner een grote menigte in hotel Treffer toe. Klemperer stelt tot zijn verbazing vast dat Eisner, die hij als ‘een tenger, klein, gebrekkig, gebogen mannetje’ ziet, met die woorden bij het publiek in München laaiend enthousias-

me oogst, en hij concludeert daaruit dat het de inwoners van München niet in de eerste plaats gaat om politiek, maar om amusement.

Uniek in dit boek is de overlapping van twee tijds-niveaus: de actuele berichten uit München worden aangevuld met retrospectieve passages uit Klemperers herinneringen. De gebeurtenissen in München worden daarmee in een biografische en historische context geplaatst. Dat heeft een aanzienlijke verdieping van de overdenkingen tot gevolg: wat de jeugdige tijdgenoot in de lente van 1919 soms lachwekkend vindt, ziet de vervolgde Jood in het nationaalsocialistische Dresden eerder in een tragisch licht. In de terugblik ziet Klemperer de groeiende kracht van het opkomende antisemitisme in het naoorlogse Duitsland. 'Ik wil niet overdrijven: er waren in die tijd in München heel wat docenten en studenten die niets moesten hebben van de opkomende vijandschap jegens de Joden, en persoonlijk heb ik de hele tijd dat ik in München heb gezeten nooit onder antisemitisme te lijden gehad, maar ik voelde me er welterneergeslagen en geïsoleerd door.' Dit boek biedt onontbeerlijke lectuur.

Christopher Clark
Mei 2015

OPMERKINGEN BIJ DE TEKST

1919, als ‘antibavaricus’ dienstdoend

Victor Klemperer schreef de reportages die hier in twee kolommen zijn gezet fris van de lever in het München van de revolutietijd, tussen februari 1919 en januari 1920, onder het pseudoniem ‘A.B.-medewerker’ (= antibavaricus, letterlijk ‘anti-Beier’) voor de *Leipziger Neueste Nachrichten*. Een groot deel van de reportages wordt hier voor het eerst toegankelijk gemaakt: in die dagen kon slechts een derde ervan in de krant worden gepubliceerd – de andere bijdragen arriveerden door de troebelen van de revolutietijd te laat op hun bestemming of bereikten die nooit, doordat de postwegen waren afgesneden.

1942, op de revolutie terugkijkend

Teksten in de normale bladspiegel zijn in 1942 geschreven en zijn deel van Klemperers memoires. Ze zijn niet opgenomen in *Curriculum vitae. Herinneringen 1881-1918* (1989, Nederlandse vertaling 2009), omdat ze daarin oorspronkelijk deel uit zouden maken van een groter hoofdstuk (‘Privaatdocent’), dat niet meer kon worden voltooid, omdat Klemperer het werken eraan in 1942 abrupt had moeten staken – het gevaar was te groot geworden dat het manuscript door de Gestapo zou worden ontdekt. Het is tot dusverre niet gepubliceerd.

Politiek en bohème

(VAN ONZE A.B.-MEDEWERKER)

München, begin februari [1919]

Het raadsel van München – De oer-Beierse Eisner, Mühsam en Levien – De politieke bohème – Het communistengoed met tweeërlei liefdes – De invloed op het buitenland – Eisners vooruitzichten

Het is met de politiek in München op het ogenblik net zo gesteld als met de Münchensekunst. Jevraagt je af: waar zijn de inwoners van München of van Beieren? In de kunst stuitte je op Oost-Pruisische, op Württembergse, op alle mogelijke namen – en toch was het ‘Münchense’ kunst. En nu in de politiek? Het is echt niet nodig de minister-president in de schoenen te schuiven dat hij Galiciër is en aan zijn Duitse naam te twijfelen.¹ Hij heeft zelf toegegeven dat hij een Pruuis is, zelfs een Berlijner. En

zijn belangrijkste tegenstanders ter linkerzijde, die in sommige kringen evenveel aanzien genieten als Eisner, want hij heeft aanzien, ook nu nog, nu de verkiezingen toch in zekere zin in zijn nadeel zijn uitgevallen! – ook zijn radicale tegenstanders zijn niet Beierser dan hij.² Erich Mühsam, de salonanarchist wiens ster in het Berlijnse Café des Westens rees en in München lange tijd een zachte literaire glans heeft uitgestraald (ondanks al het salonanarchistische licht daar) voor hij werke-

lijk bloedig en politiek rood begon te gloeien, Mühsam, die van nature altijd een sympathiek, behulpzaam, onoorlogszuchtig wezen is geweest en over wiens revolutionaire heldendom je ook nu nog graag zou willen glimlachen, als het tegelijk niet zo'n verwarrende en dreigende indruk maakte, is bekend genoeg als Berlijnse W-plant.³ Dat wil zeggen, hij is daar eerst naartoe overgeplant. Opgegroeid is hij als zoon van een apotheker in Lübeck in de toentertijd nog zo stille Hanzestad.

Een nieuwe verschijning is doctor Levien – zoals uit München gemeld, is Levien dezer dagen gearresteerd, hij speelt hier in de a.- en s.-raad en in het kamp van Spartakus een hoogst serieuze rol en is voor de regering, die uiteraard geen martelaren wil creëren, meer dan lastig.⁴ Om het meteen maar te zeggen: Levien is geen Russische Jood, er stroomt Germanenbloed

in zijn aderen, met machtige gebaren schudt hij zijn blonde lokken, zijn ogen schieten vuur vanuit blauwe ogen, hij pulkt met zijn linkerhand aan de dichtst bij het hart zittende knoop van zijn veldgrijze uniform, als hij zich, heftig met zijn omhoog- of vooruitgestoken rechterarm gebarend, tegen de bedenking verweert dat hij een buitenlander is en dus niet mee mag praten. Zo heb ik hem althans gezien en gehoord op een bijeenkomst waar hij tegen de 'reactionaire' Eisner tekeerging. Maar toen hij daarna de arme, verketterde bolsjewisten in de juiste kleuren afschilderde, namelijk in de roze zachte kleuren die de mensheid gelukkig zullen maken, en plotseling geconfronteerd werd met de andere bedenking, namelijk waar hij zijn kennis van de Russische omstandigheden vandaan haalde, ging hij even overtuigend en even heftig gebarend als bij zijn eerder

geuite 'Ik heb als Duitser aan het front gestaan!' nu tekeer met een 'Ik ben in Rusland geboren!' Zo Beiers is deze volksleider dus ook niet. Nee, hij is als zoon van een Duitser in Rusland geboren, hij had Russische lucht ingeademd, en ook al snel Russische gevangenislucht. Hij was piepjong in de Russische revolutionaire beweging beland, knoopte in de gevangenis nauwe betrekkingen aan met een Russische revolutionaire vrouw en ging later met haar naar Zürich; beiden studeerden er en gingen helemaal op in de zonderlinge sfeer van het Russische Zwitserland – midden in de bekende Duitse, Franse en Italiaanse delen van het land heeft er altijd een Russisch en Engels Zwitserland bestaan. Net voor de oorlog kwam Levien pas op de gedachte dat hij nu eindelijk, op het allerlaatste ogenblik, zijn militaire dienstplicht eens moest gaan vervullen, wilde hij de

Duitse nationaliteit niet verliezen. Een vriend van hem schilderde een aanlokkelijk beeld van München, hij meldde zich aan bij de Leiber hier, en toen brak de oorlog uit.⁵ Hij heeft echt even aan het front gestaan en heeft ook een lichte verwonding opgelopen; maar daarna heeft hij lange tijd in het etappegebied in het oosten dienstgedaan, in zijn vaderland. Er wordt gezegd dat hij is teruggeroepen omdat hij in het oosten te goede contacten had met de bolsjewisten. En nu is hij een uiterst radicale volksleider in München.

Het raadsel van München. De Beier is trots op zijn volksaard en staat afwijzend tegenover alles wat vreemd is, vooral alles wat uit het noorden komt en wat hij graag samenvat onder de verzamelnaam 'Pruisisch'. En nu regeren ze ieder in hun eigen Münchense kring, de heren Eisner, Mühsam en Levien! Er is geprobeerd het raadsel

simpel op te lossen. Van Eisner is wel gezegd (en voor Levien geldt hetzelfde in nog sterkere mate) dat hij in München aan de macht is, omdat hij fel ten strijde trekt tegen Berlijn. Dat speelt zeker een rol. Eisner heeft zich, althans een aantal malen, beroepen op het Beierse particularisme; en als Levien tekeergaat tegen de bloedhonden Ebert en Scheidemann, tot wier gelederen nu ook opperbloedhond Noske toegetreden is, dan zijn het Berlijnse moordenaars en bloeddorstige Pruisen.⁶ Maar niettemin: het wezen van beide mannen is zo door en door on-Beiers, en vooral ook hun dialect, wat hier een grote rol speelt, dat alleen het anti-Pruisische aspect niet voldoende grond kan zijn voor hun leidende rol.

Nee, het is met de Münchense politiek net zo gesteld als met de Münchense kunst: je hoeft er geen geboren inwoner van Beieren of van München voor te

zijn. En dat is meer dan een vergelijking, het is hetzelfde! Daar ligt namelijk de oplossing van het raadsel. Bij andere revoluties, in andere tijden en op andere plaatsen komen de leiders van de straat, uit fabrieken, uit redactie- en advocatenkantoren. In München zijn ze vaak afkomstig uit de bohème. Maar je moet er wel rekening mee houden – en daar ligt een taak voor de toekomstige cultuurhistoricus en de romanschrijver – dat tijdens de oorlog het begrip ‘bohème’ en de connotatie ervan verbreed zijn. Vóór 1914 was je als bohemien schrijver of schilder of journalist of musicus. Dat kun je nu ook nog wel zijn, als hoofd- of als nevenberoep. Maar je bent ook politicus geworden, of econoom; simpeler en duidelijker uitgedrukt: je interesseert je nu ook heel erg voor sluikhandel en zwendel, je interesseert je (meestal in negatieve zin) voor de relatie van het indi-

vidu en het leger, je richt als het ware je aandacht in het algemeen ook op wat vroeger esthetisch verwerpelijk was en boven de streep in de krant stond.⁷ De band tussen bohème en politiek hier in München is nauw. Is Eisner niet op en top bohemien, voelt hij zich geen kunstenaar en schrijver, zoals hij zelf steeds weer benadrukt? Van de bohème verwachten de mensen in München niet dat ze Beiers is; misschien vinden de Münchenaren echt Münchens bloed dan juist wel een nadeel. *De bohème in München is een vreemdelingenlegioen*, dat erop na gehouden wordt voor het vermaak, voor de lol van de burgers van München. En nu is het artistieke vermaak vervangen door de politieke lol...

Dat klinkt allemaal komisch en hoogst overdreven. Maar wie er ernstig over nadenkt, zal ontdekken dat het zo overdreven nog niet is, dat ik hier alleen

aandacht vraag voor een belangrijke factor in de huidige politiek, even helemaal op zichzelf beschouwd, ontdaan van alle franje, naakt, en daarmee, om het op de royale manier van de estheten te zeggen, geprofileerd. En wat het komische betreft, dat is zeker in overvloedige mate aanwezig. In een van die verbrede bohémekringen, van waaruit de weg naar Eisners spreekkamer makkelijk te vinden is, vertelde onlangs een aardige, frisse, blonde jongen me: 'Wij zijn communisten, we hebben bij Augsburg een boerenbedrijf gekocht om ervan te gaan leven en het bewijs te leveren dat we in een nieuwe gemeenschap, vredig en zonder geld, paradijselijk kunnen leven.' Ik vroeg hem of je erbij mocht als je een deel van de kosten zou betalen, als je je in zekere zin zou inkopen, als in een tehuis. Nee, dat kon niet met geld. 'Maar hoe doet u het dan?' – 'We hebben het

geleend, we hebben zelf helemaal niets, we zijn al heel lang goede vrienden, en wie een weldoener heeft helpt de anderen een handje.’ – ‘Zitten er onder jullie ook boeren?’ – ‘Een tuinierster; de anderen zijn studenten, kooplieden, en wat de bourgeoisie “ontspoorden” noemt.’ – ‘Er zitten dus ook vrouwen in uw gemeenschap?’ – ‘Tot nu toe twee.’ – ‘Hoe staat uw communisme tegenover de vrouw?’ – ‘We wijzen het wettelijke huwelijk af als een vorm van betaalde prostitutie. Voor de rest kennen we twee stromingen, die het nog niet met elkaar eens zijn. De ene stroming wil een vrije samenleving met stelletjes, in de zin van het oude vrije huwelijk. De andere stroming wil het seksuele helemaal overwinnen, het mag geen wezenlijke rol meer spelen.’ – ‘Hoe dan?’ – ‘We leven allemaal in een vriendschappelijke seksloze gemeenschap; als het beest

bij twee mensen losbreekt, dan voeden ze het beest even, en daarna is alles weer als voorheen. Dat is verder niet van belang, het is onbeduidend, maar wel een overwinning op het geslachtelijke. Zo denken wij, vooruitstrevenden. Maar zoals gezegd: er bestaat nog wel verschil van mening over.’ – ‘En hoe denken de twee dames in uw gemeenschap daarover?’ – ‘De tuinierster hoort bij de oude stroming, de studente bij de nieuwe...’

Inderdaad, dat is heel komisch, en het is slechts één voorbeeld uit vele. Maar er zit wel degelijk bittere ernst in die vermenging van bohème en politiek. Ook daarvan een voorbeeld. Een Italiaanse journalist, verslaggever van een grote krant, is van Innsbruck naar München gereisd en beweegt zich hier vrijelijk om verslag te doen van de Duitse sfeer en de Duitse toestanden. Duits kan hij niet, maar in die bohème-